

Einde in zicht

Scheepshout en waterput

Het einde van het archeologische veldwerk op het Goudse Bolwerk komt in zicht. Tenzij de ondergrond nog hele grote verrassingen in petto heeft, zijn de archeologen op woensdag 25 juni voor het laatst in de bouwkuip op Bolwerk gade te slaan. Daarna zullen alleen de vondstverwerkers nog aanwezig zijn om de laatste vondsten te wassen en te documenteren en om boven de slibcontainer de laatste zakken met grondmonsters te zeven.

De archeologen hebben inmiddels het middendeel van de put nagenoeg op diepte gebracht. De oudste resten bestaan uit greppels van de ontginningsfase van het Goudse land. De vroegere bewoners hebben de greppels met zorg gegraven om rekening te houden met het natuurlijke reliëf in het landschap. De nog staande bebouwing langs de Gouwe ligt op een stroomrug en ligt daardoor hoger dan het middendeel van het terrein. De aangetroffen greppels sluiten aan op dit reliëf.

Het proveniershuis, dat vlakbij de tribune lag, is nu bijna helemaal afgebroken. Mooi is de vondst van een greppel onder een bakstenen goot. Hier liggen dus bijna zes eeuwen afwatering boven elkaar!

Flink wat van het hout dat de archeologen vinden, ondermeer bij het proveniershuis, lijkt afkomstig te zijn van schepen; dit is hergebruikt scheepshout. Scheepshout was vaak van zeer goede kwaliteit eikenhout, en naarmate hout schaarser en duurder werd, vond oud scheepshout steeds vaker de weg terug, het land op. Het is voor allerlei constructies gebruikt.

In de put die het verste weg van de tribune ligt wordt nog het meeste werk te verricht. Waar al eerder 14^e-eeuwse sporen van leerlooiactiviteiten zijn aangetroffen, zijn de afgelopen week nog meer kuilen met vachtresten gevonden. In dit deel zijn ook houten resten van palen en staken zichtbaar die mogelijk deel uit maken van een gebouw. Het kan echter ook om een erfafscheiding gaan.

Op een hoger niveau werden twee putten met vlechtwerk gevonden, waarvan er één vol met mest bleek te zitten. Tussen beide putten lag een omgevallen houten hekje. Bij de tweede, diepere put vermoeden de archeologen dat het hier om een waterput gaat. In dezelfde laag, meer noordelijk, ligt een houten bak. Op basis van het roodbakkende aardewerk en het steengoed wordt deze laag voorlopig gedateerd in de 15^e eeuw.

Deze put ligt het verste af van de tribune. Bovenaan de foto zijn de damwanden te zien. De oranje vlaggetjes zijn in de grond gestoken om de houten resten van palen en staakjes aan te geven. Vermoedelijk gaat het om een gebouw of omheining dat bij de ontginningsgreppels hoort.

TRIBUNE SLUIT 25 JUNI!

Rondleidingen in juni: vrijdagmiddag 20 juni, zaterdag 21 juni en laatste kans op dinsdag 24 juni! De tribune is voor het laatst open op woensdag 25 juni en wordt afgebroken op 30 juni.

Goudse kleipijpen

Bij elke opgraving in het centrum van Gouda, maar ook in tuinen en op weilanden kom je ze tegen: kleipijpen. Vanaf het begin van de 17^e eeuw tot het begin van de 20^e eeuw werd er in Nederland veel tabak gerookt met de kleipijp. De kleipijp had een hele dunne lange steel die makkelijk afbrak. De kleipijpen werden daarom snel vervangen en de kapotte pijpen belanden in het afval. Archeologen vinden zelden hele pijpen terug.

Een andere reden waarom er in Gouda veel kleipijpmateriaal wordt teruggevonden is omdat er in Gouda veel pijpenmakerijen waren. Gouda was het belangrijkste kleipijpencentrum in de Nederlanden. Om een pijp te maken, werd klei in een vorm geperst. Deze ging dan de oven in om te bakken. De vele pijpenmakerijen wilden zich graag van elkaar onderscheiden. De hiel van de pijp werd daarom vaak bestempeld met een merkje voordat het de oven in ging. De hiel is het uitstekende voetje onderaan de kleipijp, en diende oorspronkelijk als steun om de pijp neer te kunnen zetten. Later was de hiel slechts voor de sier. Vanaf 1630 werd ook het reliëfmerk gebruikt. Dit werd in spiegelbeeld in de pijpvorm geslagen of gegraveerd. Bij het persen van de pijp in de pijpvorm werd de gravering met klei gevuld en ontstond er een reliëffiguur op de

pijpenkop. Het reliëfmerk werd eind 17^e eeuw algemeen gebruikt. Deze vorm van decoratie en bemerking bleef meer dan een eeuw in gebruik.

De Goudse pijpenmakers maakten kwalitatief betere pijpen dan in andere pijpenmakerscentra. De modellen waren strakker en eleganter; de pijpen waren erg fijn afgewerkt. Toen in andere steden de Goudse kwaliteit bekend werd, begon men het Goudse model te imiteren. Later, toen niet alleen het model, maar ook bepaalde merken een bekendheid verworven, werden de beste Goudse merken nagemaakt in de andere pijpenmakerscentra. Dit is te vergelijken met de huidige imitaties van merkkleding.

Na het midden van de 18^e eeuw nam de welvaart binnen de pijpennijverheid snel af. Doordat de concurrentie met buitenlandse producten zo groot was moesten vele pijpenmakerijen hun deuren sluiten. De merktekens werden bij de sluiting teruggegeven aan het gilde. Voor de overgebleven (welvarende) pijpenmakers werd het daarom mogelijk om een tweede merk te kopen, dat ze afwisselend met hun eigen merk konden gebruiken.

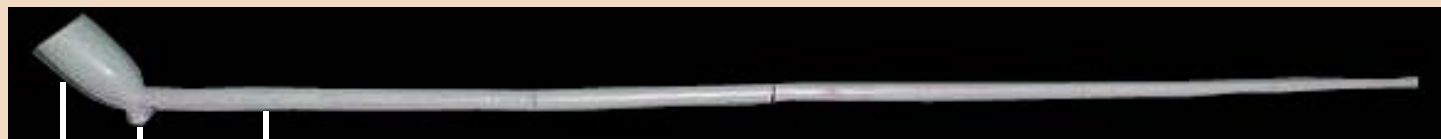
Doordat er een verscheidenheid is aan merkjes is het goed te achterhalen wie de maker van de

1

2

4 kop hiel steel

Lespakket volop in gebruik

Het lespakket voor groepen 7 en 8 van de basisschool, en de eerste klassen voortgezet onderwijs wordt nog steeds goed gebruikt. Het verhaal over Neeltje Lambertsdochter, die als non leefde in het klooster Sinte Marie op het Bolwerk, is aangevuld met een speurtocht door historisch Gouda. Een bezoekje aan de publiekstribune op het Bolwerk vormt de afsluiting. Het lespakket werd opgesteld door tekstbureau TGV in opdracht van de gemeente Gouda. Tot dusver hebben ruim 25 scholen uit Gouda en omgeving het lespakket gebruikt.

Illustraties door Martin Valkhoff.

pijp was, wat de betekenis is van de voorstelling en wanneer de pijp gemaakt werd. Ook aan de grootte van de pijpenkop kun je zien welke pijpen het oudst zijn. Toen tabak net geïntroduceerd werd in Nederland, was het product erg duur. Er werden dan ook maar kleine beetjes gerookt. Hier was natuurlijk maar een kleine pijp voor nodig. Later werd het product goedkoper en werden er grotere hoeveelheden gerookt. De makers van de kleipijpen haakten in op deze ontwikkeling en maakten de pijpenkoppen groter.

Het mysterie van Jan Onzin

Op veel pijpen worden als decoratie historische gebeurtenissen weergegeven. Van veel decoraties kunnen we daarom wel de betekenis achterhalen. Sommige versieringen zijn voorzien van letters of zelfs van een begeleidende tekst. Zo is op een pijpenkop een fiets te zien, met het jaartal 1817, het jaar wanneer één van de uitvindingen is gedaan in de ontwikkeling van de fiets. Wat nog onbekend is, is de betekenis van Jan Onzin. In Gouda zijn er drie pijpenkoppen gevonden uit eind 19e eeuw, waarvan Jan Onzin het onderwerp van decoratie is. Is Jan Onzin een persoon, een bedrijf, of is het onderdeel van een grote grap? Misschien is het wel een vorm van reclame. Op twee van de pijpenkoppen staat namelijk de volgende tekst vermeld: HUUR EN VERHUUR KANTOOR VAN JAN ONZIN.

3

1 Pijp met het jaartal 1817 en aan beide kanten de afbeelding van een fiets. Links staat 18, en rechts staat 17, samen vormt dit 1817.

2 Eén van de drie pijpenkoppen met Jan Onzin.

3 De tweede van de drie pijpenkoppen met Jan Onzin. De derde pijpenkop lijkt sterk op deze.

4 Een hele kleipijp met een erg lange steel.

De stadsdichter van Gouda, Aaf Gerhardt, heeft de opgraving op het Bolwerk geëerd met het schrijven van een gedicht:

Blotgelegd

Een speciale tribune
Nu eens geen voetbal
En toch een schare
Open ogen dromen

Ik was eens in Mexico
Opgraving van goden
Indruk wekte het
Maar het raakte niet

Nu hier in mijn stad
Vergeet ik de tijd
Diep verdwijnend
in het benedenland

Wij gissen en verbeelden
Een karig leprozenleven
Een sober kloosterbestaan
Halfvergeten ambachten

Verhalen in metselwerk
Veel meer zeggend dan
Je zou verwachten van
Ongelijke rijen steen

Meer informatie vindt u op de weblog van Aaf Gerhardt op stadsdichtergouda.web-log.nl

Voor contact met de stadsdichter kunt u mailen naar stadsdichtergouda@gmail.com

Vondst van de Twee Weken

De Vondst van de Twee Weken is een klein kelkje gemaakt van waarschijnlijk tin of een tinlegering. Er is onder andere een groef zichtbaar. Waarvoor het heeft gediend is nog niet duidelijk. Was het misschien voor een kind bedoeld als speelgoed of drinkbeker?

Archeologie Actueel

Samenstelling Hazenberg Archeologie

Eindredactie Gemeente Gouda en Hazenberg Archeologie

Afbeeldingen Hazenberg Archeologie.

Illustraties Eva van Geenen

Met dank aan www.kleipijp.nl

Drukker Prevoo Drukkerij, Gouda

Internet www.archeologieactueel.nl; www.gouda.nl/bolwerk

De papieren Archeologie Actueel verschijnt twee-wekelijks op donderdag, en is vanaf 14.00 uur gratis te verkrijgen op de volgende locaties: VVV, Centrale bibliotheek, Bibliotheek

Hazenberg **Archeologie** Leider

Goverwelle, Bibliotheek Bloemendaal, Gemeente Gouda: Stadswinkel Buytnerf en Stadskantoor, MuseumgoudA en Streekarchief Midden-Holland.

De digitale Archeologie Actueel is te vinden op www.gouda.nl/bolwerk en op

www.archeologieactueel.nl. Wilt u deze digitale versie per mail ontvangen, meldt u dan aan via bolwerk@hazenbergarcheologie.nl, onder vermelding van 'nieuwsbrief Bolwerk'.

De volgende Archeologie Actueel verschijnt 3 juli 2008.

gemeente
gouda

Opgegraven

Roken en tabak

Tabak is afkomstig van de bladeren van de tabaksplant. Tabak kun je op verschillende manieren gebruiken: roken als sigaret, sigaar, shag, en pijptabak; of snuiven of kauwen (pruimtabak). We weten nu dat tabak niet alleen erg verslavend is, maar ook heel erg kankerverwekkend.

De tabaksplant komt uit Amerika en werd al lang voor de komst van de Europeanen gebruikt. Wanneer tabak in een hoge dosis gebruikt wordt, heeft het een hallucinerende werking (dat betekent dat je waanbeelden krijgt, onwerkelijke dingen ziet). In Amerika werd tabak daarom vroeger niet door iedereen gebruikt, maar vooral door priesters en medicijnmannen van lokale religies. Door de hallucinerende beelden door het roken van tabak, hadden ze het idee dichterbij de goden te staan. Daarnaast kenden veel volken in Noord-Amerika de vredespijp. Deze pijp was voor ceremonieel gebruik en het roken ervan stond symbool voor de vrede tussen de rokers.

De Europese ontdekkingsreizigers kwamen in aanraking met de tabak en namen het mee terug naar Europa. In de Gouden Eeuw in de Nederlanden (de 17^e eeuw) was het snuiven van tabak erg populair. Snuiftabak is fijngemalen tabak met toegevoegde kruiden. Menthol en eucalyptus werden het meest gebruikt, omdat deze een verfrissende tinteling in de neusholte geven. Tabaksgebruikers stopten kleine snuffjes in een neusgat en voelden zich voor korte tijd beter. Ze gingen er wel erg van niezen en de tabak bleek ook erg verslavend. Rijke mensen hadden vaak prachtig versierde doosjes waar ze hun snuiftabak in meenamen. Nu wordt snuiftabak bijna niet meer gebruikt in Nederland maar nog wel in

Dit is een Japanse prent van een Nederlandse gezin. Hij is rond 1800 geschilderd door Jo Girin. Nederland had sinds 1641 een handelspost in Japan.

De vader van het gezin houdt een kleipijp vast met een hele lange dunne steel.

bijvoorbeeld Marokko en Zweden. Een andere vorm van tabakgebruik was pruimtabak, een plakkerig goedje waarop je moest kauwen (pruimen). Door het kauwen kreeg je veel (bruingekleurde) spuug in je mond. Om die spuug op een nette manier kwijt te raken, kwam de kwispedor in zwang. Dat was een soort pot (vaak van metaal) waarin mannen stevig stonden te spugen. In cowboyfilms zie je dit soms nog wel. Pruimen is extra slecht voor je tandvlees en tanden. Je tanden worden er niet alleen zwart van, maar kunnen ook uitvallen door de beschadiging aan het tandvlees.

Het roken van tabak gebeurde in Nederland vroeger veelal met de pijp. De pijp werd lange tijd van aardewerk (klei) gemaakt. Omdat de kleipijp een lange dunne steel had, ging hij snel kapot en werd hij meteen weggegooid. De archeologen vinden daarom tussen de vroegere afvalresten heel veel kapotte pijpen terug. Pas later deed de houten pijp haar intrede.

In de 20^e eeuw is er veel onderzoek gedaan naar de gevolgen van roken en het pruimen van tabak. Behalve zwaar verslavend, bleek tabak, op welke manier dan ook gebruikt, kankerverwekkend te zijn. Daarom besloot de regering om te proberen het gebruik ervan te minderen. Zo zijn tabaksreclames verboden. Vanaf 1 juli dit jaar mag er niet meer gerookt worden in de cafés en restaurants.

Dit is een snuifdoosje waar de snuiftabak in werd bewaard. Het doosje komt uit de eerste helft van de 20e eeuw. Op het deksel is een kroegscène te zien.